

A fikció és valóság Pálóczi Horváth Lajos műveiben¹

ADRIEN PAPP
Fiction and Reality in the Writings of Lajos Pálóczi Horváth

82(091):821.511.141 (477.87)
82:929:821.511.141 (477.87)
929 Pálóczi Horváth Lajos

Keywords: Transcarpathian Hungarian literature, narratology, history, reference.

„Az irodalomból ki lehet bontani a társadalom képét” (Wellek 2006, 94. p.) – ezt a feltevést igazolják azok a tanulmányok, melyek például Balzac, Turgenyev, Tolsztoj, Mikszáth, Jókai stb. regényei alapján vázolják fel a régebbi korok társadalmi sajátosságait. A szépirodalmi írások így nem csak az irodalom, az irodalomtudomány számára lehetnek adekvátak, hanem egy interdiszciplináris térben a társadalomtudományok, történettudományok számára is. A szépirodalmi narratívák referenciális olvasata például a nemzetiségi társadalmak sajátos képének körvonalazásához is fontos adalékul szolgálhat, mivel a terület szerzőinek művei a társadalmi változásokat explicit módon képesek bemutatni, ami mindenképp egy árnyaltabb kép kialakításához vezethet, illetve lehetőséget nyújtana a nemzetiségi irodalmak szövegeit a kultúráközi viszonyok összefüggésében elemezni.

Mind az irodalomtudományban, mind a historiográfiában meghonosodott az a tendencia, amely a történelmi narratíva irodalmi szövegszerűségének, illetve a szépirodalmi szöveg történetiségének vizsgálatára irányul. Tanulmányomban én is ezt az irányvonalat kívánom követni. A beregszászi születésű Pálóczi Horváth Lajos *Álompákász* és *Két világ határán* című autobiográf regényeit vizsgálom és elemzem, különös tekintettel a fikció és valóság sajátos összefonódására e művekben. Ehhez az elméleti keretet elsősorban az irodalom és valóság kapcsolatára irányuló irodalomelméleti, illetve historiográfiai szakirodalom adja.

Arra a hipotézisre alapozva, hogy az irodalom, az irodalmi mű képes közvetíteni a társadalmi változásokat, még ha azt a szubjektív valóság keretein belül is teszi, úgy vélem, hogy a műveket a referencia elvének alávétve lehet a történelemtudomány számára is értékes írásként kezelni, természetesen figyelembe véve a fikció lehetőségét és az írói autonómiát: az írónak joga van lehetséges világok létrehozására, és a valós világok sajátos ábrázolására.

1 A tanulmány a Márton Áron Kutatói Szakkollégium keretein belül készült.

Mimészis – referencia – irodalom

A valóság és fikció évszázadok óta tartó dialektikája és kérdésköre folyamatosan előbukkan a filozófiával, művészettel, irodalommal, sőt némely esetekben a historiográfiával foglalkozó diskurzusokban is. Arisztotelésztől kezdve napjainkig foglalkoztatja a teoretikusokat, hogy az alkotás, az irodalmi mű milyen mértékben van kapcsolatban a tényleges valósággal, sőt, hogy létezhet-e ez a kapcsolat egyáltalán. Különböző teóriák (Compagnon 2006, 109–158. p.) születtek, melyek vagy az irodalom legfontosabb funkciójának nevezik a valóság ábrázolását, vagy épp teljességgel lehetetlennek tartják, hogy az irodalmi alkotás önmagán kívül bármi másra is utaljon. Az elméleti szerteágazódást a témával kapcsolatban jól érzékelteti, hogy már a terminusok használata is eltér egymástól, több esetben önmagában a kifejezés alkalmazása egyfajta elméleti álláspontot tükröz. Az arisztotelészi mimészis (Bolonyai 1997, 119. p.) és annak különböző fordításai (utánzás, megjelenítés, értelmezés – Compagnon 2006, 110. p.) a valószerű, realizmus, referencia, megjelenítés és ezen fogalmakkal oppozícióban álló kitálalás, fikció, illúzió, vagy épp hazugság – mind-mind élő kifejezések a témával foglalkozó írásokban.

Az alkotás és valóság kapcsolatára irányuló teoretikai párbeszéd pedig még sokrétebb, hiszen az évszázadok során különböző egymással kapcsolatos vagy épp ellentétes elméleti elgondolások rakódtak egymásra. Jól érzékelteti ezt a heterogenitást, hogy már a klasszikus hagyományban sem létezett egységes és egyértelműen uralkodó állásfoglalás a kérdéskörrel kapcsolatban: már a platóni és az arisztotelészi mimészis-értelmezés is jelentősen eltért egymástól. Míg Platón szerint a művészet a valóság tükré, és a valóság elemei az örökkévaló létezők utánzatai, így maga a művészet, mely utánoz, igazából az utánzatot utánozza, tehát alacsonyabb fokon másol. (Mészáros 2012, 8–9. p.) Épp ezért ez a másolat nem lehet hiteles, sőt az egyetlen funkciója, hogy eltávolít az igazságtól (ezért űzné ki államából a költöket). Ezzel szemben Arisztotelész a mimészis feladatának a valóság utánzását, nem pedig másolását tartja. Az utánzás szerinte a létezők és a dolgok általános és jellegzetes vonásait képes megragadni, (Mészáros 2012, 8–9. p.) az emberi cselekedeteket a nyelv segítségével megjeleníteni. (Compagnon 2006, 118. p.)

Látható tehát, hogy már a mimészis fogalmának kezdeti meghatározása, eredője sem egységes, és ez a mindig jelenlévő ellentét az, ami ezt a kifejezést és értelmezését az évszázadok során mindig körbefonta. A valóság és művészet kapcsolatát megragadó elméletekben mindig létezett egyfajta eredendő szembenállás, amely vagy mimésziszelvű, vagy épp illúzióelvű volt. A folyamatosan újraéledő teoretikai polémia talán leginkább a 20. században érte el a csúcspontját, és ahogy Philippe Hamon francia teoretikus fogalmaz: az elméleti diskurzusok során a referencia kérdése a szerzővel, a kontextussal együtt „kritikai purgatóriumba” került. (Compagnon 2006, 110. p.)

A mimésziszt, az irodalom referencialitását megkérdőjelezte, sőt cáfolta az irodalomelmélet azon ága, amely szerint az irodalmi szöveg csak és kizárólag önmagára utal, és egyedül csak magáról szól („a költemény a költeményről szól” – Compagnon 2006, 110. p.). Philippe Sollers határozottan kijelentette: „... az ún. realizmus [...] ez az *előítélet*, mely abból áll, hogy elhisszük, egy írásnak ki kell fejeznie valamit, ami nem adott ebben az írásban [...] Észre kell vennünk azonban, hogy ez a konvenció csak elő-

zetes megegyezésekre vonatkozhat, minthogy a valóság fogalma is megegyezés és konformizmus, egyfajta hallgatóságos szerződés az egyén és az ő társadalmi csoportja között.” (Compagnon 2006, 109. p.) Ez részben előrevetíti Paul Ricoeur ún. olvasási szerződését, amely nem más, mint az elbeszélői hang és az olvasó közti megállapodás arról, hogy egy szépirodalmi műnek fikciós vagy történelmi jelleget tulajdonítanak-e, és, hogy elfogadják-e, hogy az események az elbeszélői hang múltjához tartoznak. (Ricoeur 1999b, 62. p.)

Az 1990-es években Roland Barthes elméleti sortűz alá vette a referencialitás kérdését, és teljesen elvetette: „...még a legrealistább regényben sincs »realitása« a referensnek – elég elképzelni, micsoda felfordulást okozna, ha akár a legjózanabb elbeszélés leírásait szavukon fognánk, működési programokká fordítanánk le, és egyszerűen megpróbálnánk kivitelezni őket.” (Barthes 1997, 107–108. p.) Antoine Compagnon, aki *Az elmélet démona* című könyvében egy jelentős fejezetet szentel a referencia kérdésének, Barthes ezen sarkalatos kijelentését röviden így cáfolja: „Már az érv is eléggé különösen hangzott, ugyanis azzal a megállapítással volt egyenértékű, mely szerint az irodalom használati utasítás. Elegendő megpróbálni követni a használati utasításokat, melyek minden elektromos készüléket kísérnek [...] ahhoz, hogy rájövünk, nem kevésbé használhatóak, mint egy Balzac-regény, s mégsem fogjuk teljességében tagadni kapcsolatukat a szóbanforgó géppel.” (Compagnon 2006, 131. p.)

Ahogy a purgatóriumi állapot sem állandó, úgy az areferencialitás sem bizonyult hosszú időre egyeduralkodónak a modern irodalomelméletben: a mimészis tagadására irányuló elméletek mellett több kísérlet is született arra vonatkozóan, hogy a szöveg kontextuális megközelítését érvényre juttassák. Így például Bahtyin újra bevezette a valóságot, a történelmet és a társadalmat a szövegbe, mondván, hogy a textus folyamatosan dialogizál. Viszont az ő nyomán létrejött intertextualitás mégis visszazárult a szövegre, s újra bezárta azt a lényegi irodalmiságába, mivel Bahtyinnál az intertextualitás egy tág értelemben vett párbeszédet jelentett a szövegek között, erősen utalva a kontextusra, de a hatására létrejött intertextualitás-elméletében már kizárólag különböző szövegek közötti kapcsolatokat jelölt.

A referencia fogalmának rehabilitálásához, illetve a Hamon által megnevezett purgatóriumi állapot megszüntetéséhez szükség volt a klasszikus mimészis fogalom újraértelmezéséhez. Barthes és az ő nyomán számos strukturalista, posztstrukturalista teoretikus a kifejezést egyértelműen utánzásként, másolásként értelmezték, és erre a funkcióra építették referenciaellenes téziseiket. Az irodalom nem másolhatja a valóságot, a szöveg nem tükrözhet mást, mint önmagát. Northrop Frye (Frye 1998, 180. p.) és Paul Ricoeur (Ricoeur 1998, 11. p.) a mimészist ismeretként definiálták, melynek célja nem a másolás, hanem a viszonyok föllállítása a történések között, egyfajta „érthetőségi struktúra” szerkesztése, amely értelmet ad a szövegben megjelenő cselekedeteknek. Így a mimészis nem csupán utánzás, megjelenítés, nem „a jelenlét megkettőződése, [...] szakadás, mely megnyitja a kitalálás terét, [...] megalapítja az irodalmi mű irodalmiságát”. (Compagnon 2006, 148. p.) Ebben az újraértelmezési folyamatban nagy szerepet játszott Ricoeur hármasszimuláció elmélete, melyet az 1980-as évek végén dolgozott ki. Ebben Ricoeur a mimézist hermeneutikai megközelítésből értelmezi át, Szent Ágoston, illetve Heidegger időfelfogását tartja szem előtt, s az idő és az elbeszélés közötti közvetítést tárja fel a mimézis sajátos analízisének keresztül. Az elem-

zés sarokkövét a *mimézis*² adja, amely közvetítő jellegénél fogva a költői kompozíció világába nyit utat, és a szöveg előttjétől (*mimézis*¹) az utánjához (*mimézis*³) vezet el. (Ricoeur 1999a, 255–309. p.) Úgy véli, hogy a valóságnak, tényeknek elbeszélése szimbolikus, egy interpretált valóság, és tulajdonképp az emberi és történeti idő megismerése csak az elbeszélés folyamán lehetséges.

Látható, hogy a modern irodalomelmélet heves támadása a referenciával szemben nem nyert kizárólagos létjogosultságot, és szép lassan más elvetett fogalmakkal együtt újra beszívárgott az irodalmi gondolkodásba. A kontextuális megközelítésmódok egyre nagyobb teret nyernek az elmélet határain belül, s ahogy Szilasi László fogalmaz: „a realizmus újra téma lett”. (Szilasi 2006, 79. p.) Ugyanakkor mindenképp érdemes a Compagnon által preferált arányt szem előtt tartani: „nem megfosztani az irodalmat a referenciától, de nem kizárólagos értéként kezelni”. (Compagnon 2006, 130. p.) Hiszen a referencialitás kérdése az évszázados dialógusokat követően is még mindig nyitott: nem fogadható el dogmaként sem a kizárólagos referencialitás, sem a kizárólagos areferencialitás. Egyrészt a valóság és irodalom sajátos kapcsolatában fontos szerepet játszik a műfaji megkötöttség: egy utópisztikus, science fiction regény esetében az olvasóban nem ébred fel a valóság kibontása iránti vágy, viszont egy történelmi, esetleg önéletrajzi vonatkozású írás olvasása során az olvasói reflexió ösztönösen igyekszik megtalálni a valódi valóság és a mű valósága közötti párhuzamot. Cave Carlo Ginzburg történész szerint az olvasó nyomkereső, aki vadász módjára keresi a szövegben a jeleket, melyek a valóságra utalnak, s ezáltal értelmet adnak a megjelenített cselekvéseknek. (Compagnon 2006, 151. p.) Másrészt ehhez társul még az az olvasói magatartás, mely szintén egyfajta vadászatot imitál: megrögzötten keresi a szöveg természetétől eltérő vonásokat: egy történeti szövegben a hazugságot, egy szépirodalmi narratívában az igazságot. (Lejeune 2003, 24. p.)

Irodalmi alkotás a történész szemével

Az irodalomelmülethez hasonlóan a historiográfiai diskurzusok keretében is régen foglalkoztatja már a kutatókat mind a történelmi narratíva irodalmi szövegszerűsége, mind pedig az szépirodalmi szöveg történetisége.

Hayden White történetfilozófus szerint például egy történeti szöveg kezelhető irodalmi alkotásként, amennyiben igaz, hogy valóságreferens kijelentései egy bizonyos formát kapnak. (White 1997, 97. p.) Megfordítva ezt az elméletet felvetődik a kérdés, hogy egy megformált irodalmi szöveg kezelhető-e történeti elbeszélésként, amennyiben egy bizonyos korszemlélet, referenciával rendelkező állítások megjelennek narratívájában?

Frank Ankersmit (szintén történetfilozófus) ennél messzebb menően konkrétan felveti a történeti, illetve a történeti-társadalmi tematikájú szépirodalmi szövegek közti hasonlóságot: a historiográfiai szövegek narratívája múltreferens állításokból áll, viszont ezek az állítások nem csupán tényközlések, hanem kijelentéseik, állításaik többletjelentéssel bírnak, mivel a szerző (történész) a múlt értelmezése során saját szubjektív nézőpontját, az események sajátos értelmezését képtelen kizárni a szövegből. Ezzel párhuzamosan pedig a történeti jellegű irodalmi alkotásokról szintén elmond-

ható, hogy kijelentéseket tesz a múltról, ugyanakkor saját szubjektív nézőpontját beleépíti az általa létrehozott narratívába. (Ankersmit 2000, 117. p.)

Kisantal Tamás szerint az irodalmi szövegeket valamennyire lehetséges történeti módon elemezni, vagyis a történelemelméleti diskurzuson és metodológián belül van egy olyan közeg, ahol az irodalom és a historiográfia kapcsolatba lép, s a történeti elemzési módszerek szépirodalmi szövegekre is alkalmazhatóak. (Kisantal 2004, 79. p.)

Természetesen szélsőséges, már-már utópisztikus elképzelés lenne kordokumentumi státuszra emelni bizonyos irodalmi szövegeket, hisz nem szabad elfeledkeznünk a fikcióról és az írói autonómiáról sem: az írónak joga van lehetséges világok létrehozására, a valós világok sajátos ábrázolására. Viszont mindenképp figyelembe kell venni az irodalom valóságra való utalásának lehetőségét is, és így ha nem is kordokumentumként, de bizonyos szépirodalmi szövegek egy interdiszciplináris kutatási térben *történeti segéddokumentumként* kezelhetők.

Pálóczi Horváth Lajos regényei

Pálóczi Horváth Lajos befejezetlen regényciklusa a korai kárpátaljai magyar irodalom egyik jelentős prózai alkotása. Az elkészült két regény (*Álompákász*, *Két világ határán*) kitűnő képet fest az első világháború előtti évek, illetve a háború ideje alatti Beregszászról és társadalmi rétegződéséről, különös hangsúlyt fektetve a középne-messég, a dzsentrik életének bemutatására; így pedig kitűnő lehetőséget nyújtanak a referenciális olvasathoz.

Pálóczi Horváth Lajos nevével a magyar irodalomban keveset találkozhatunk, az irodalmi köztudatban sokkal inkább ismert Pálóczi Horváth Ádám² és Pálóczi Horváth György³ neve. Ennek legfőbb oka, hogy Pálóczi Horváth Lajos⁴ elsősorban műfordítóként, esetlegesen folklórgyűjtőként, közgazdászként szerzett hírnevet, és csak idős korában kezdte el írni a már fentebb említett regényeit, melyek váratlan halála miatt maradtak torzók. Az elkészült regények azonban a kárpátaljai magyar irodalom számára mindenképp kulcsfontosságú alkotások, főként a bennük lévő hiteles társadalomábrázolás miatt. Épp a hitelességük okán lehetnek ezek a regények a 20. század első évtizedeinek rekonstruálásra irányuló történeti, szociológiai kutatások adalékanyagai is.

A regények nem képezik szervesen a két világháború közötti kárpátaljai magyar prózairodalom recepcióját, ugyanakkor a második világháborút követő irodalmi önszerveződéshez sem tartoznak. Pálóczi sajátos szerepet tölt be a kárpátaljai magyar irodalomban, hisz személye irodalmi tekintetben nem kötődik a területhez, mivel jóval Magyarországra való kitelepedése után írta meg a regényeit (az 1970-es években), amelyek csak a halála után kerültek kiadásra, így tulajdonképpen posztumusz módon vált kárpátaljai íróvá. Regényei közül előbb az *Álompákász* jelent meg 1986-ban a Magvető Kiadó gondozásában, majd 1993-ban a *Két világ határán* a kárpátaljai illetőségű Hatodik Síp Alapítvány kiadásában. Kárpátalján ettől kezdve válhatott Pálóczi elis-

2 Pálóczi Horváth Ádám, 1760 – 1820, költő, író

3 Pálóczi Horváth György, 1908–1973, publicista, író

4 Pálóczi Horváth Lajos, 1899–1976, beregszászi születésű népzenekutató, műfordító, író

mert íróvá, ezt a feltevést igazolja, hogy az egykori beregszászi szülőházán 1999-ben helyeztek el egy emléktáblát, melyen a következő felirat állt: „Egykor ezen a helyen állt Pálóczi-Horváth Lajos neves író, újságíró, műfordító szülőháza”.⁵ A felsorolás és az alkalmazott sorrend egyértelműen tükrözi, hogy Kárpátalján ekkor már Pálóczi szépirodai érdemeit méltatták elsősorban, ellentétben a Magyar Néprajzi Lexikonnal (1982), amelyben csak népzene kutatóként és műfordítóként szerepelt, (Ortutay 1981, 513. p.) hiszen a regényei ekkor még ismeretlenek voltak.

A két próza műfaji besorolására vonatkozóan különböző vélemények születtek: Benda Kálmán önéletrajzi regénynek (Benda 1993, 5. p.) nevezte, Vitányi Iván emlékiratnak (Vitányi 1986, 8. p.), és felmerült az önéletrajzi lehetőség is.

A két regény által ábrázolt időszak az 1899–1919⁶ közötti évek. Az időbeliség jól nyomon követhető mindkét regényben, a szerző kétféle datálási módot is alkalmaz:

– olyan eseményeket nevez meg, melyek a történelmi források vagy magának a szövegnek a segítségével jól behatárolhatóak:

„*Ámde augusztus elsején arra ébredt Porogjász, hogy a románok egy szálíg eltűntek a városból. (...) Senki se tudta mi van Pesten; a fővárosból hónapok óta csak megbízhatatlan, kósza hírek szivárogtak le ide. Visszajönnek a vörösök, vagy csehek fogják felváltani a románokat, Munkács felől?*” (Pálóczi Horváth 1993, 308. p.) Történelmi forrásokból ismert, hogy a megszálló román hadsereg 1920. augusztus végére kivonult Kárpátaljáról. (Fedinec 2008, 41. p.)

„*Bartók Béla, aki akkortájt éppen Porog megyében gyűjtögette a népdalokat...*” (Pálóczi Horváth 1986, 377. p.) Bartók a főiskolai tanulmányai befejeztével népdalgyűjtő körútra indult, melynek keretében 1912-ben Bereg megyében is gyűjtött.⁷

– konkrétan megnevezi az időt, ahol a cselekmény tart:

„*1903 júniusában először virult ki a kapu melletti fiatal hársfa.*” (Pálóczi Horváth 1986, 160. p.)

Narratológiai érdekessége a műveknek, hogy a szerző gyakran él az ellipszis, kihagyás eszközével, mégpedig oly módon, hogy nem csupán fejezetek között hozza létre, hanem akár bekezdések, mondatok között is:

„*Nagy, sárga körték a fákon. Sáríka leszakít egyet, s odaadja neki. Lajoska beleharap. A körte nemcsak zamatos, de olyan illatos, hogy egy percre elgondolkozik, még rágni is elfelejt. (Később, ha császárkörtét evett, vagy muskotályszőlőt meg szilvát, úgy képzelte, hogy ezt az illatot ő már érezte valamikor, Perzsiában, a muskotály fajták szülőházájában.)*”

A kertre néző verendában, magas polcokon, sárgára festett aranymadarak állnak, s mindenfelé valami édes, friss szagot érezni. (Volt idő, mikor azt hitte, hogy ez a nap-sugárnak az illata, amely beleívódik a falakba, mert Ogmándon mindig süt a nap.)

5 <http://www.karpatinfo.net/latnivalok/paloczi-horvath-lajos-iro-emlektablaja-beregszasz> (2015-05-25).

6 Álompákász: 1899–1914; Két világ határán: 1914–1919

7 Bartók helyi népdalgyűjtésére emléktáblával emlékeznek a Beregszászi Művészeti Iskola falán, a következő felirattal: „Bartók Béla 1912. évi bereg megyei népdalgyűjtő útja emlékére BMKSZ, 1996.”

Aztán egyszercsak ott fekszenek Zoli bátyjával együtt, ismét Porogjászon, a lezárt nappaliszoba ajtaja előtt, a padlón, az ajtó alsó részéhez nyomják az orrukat, mert Zolika szerint a nappaliból már karácsonyfaszagot lehet érezni.” (Pálóczi Horváth 1986, 157–158. p.)

Az író egy omnipotens, extradiegetikus – heterodiegetikus narrátorral mondatja el a történéseket, aki végigkalauzolja az olvasót a cselekményen, megvilágítva az egyes események összefüggéseit. Ez a narratori pozíció az önéletrajzi művek esetében nem túl gyakori, hiszen az ilyen alkotások többségében a szerző az olvasó tudomására hozza művének autobiográf jellegét. Pálóczi azonban ezt nem teszi meg, és ezt a jellegét az olvasó számára csak az életút és a regény eseményeinek párhuzamba állítása, illetve a túlságosan árulkodó névváltoztatások árulják el. A narratíva egészén keresztül a narrátor igyekszik egy külső pozícióból leírni a történéseket, ez azonban egy-két esetben megtörik, és előfordul, hogy az elbeszélő kilép a külső narratori szerepből, s mintegy azonosul főhősével.

A regény egyébként nemcsak az omnipotens, heterodiegetikus (kívülálló) elbeszélővel lépi túl az autobiográf teret, hanem azzal is, hogy a főhős, tehát az „én” megszületése előtt elkezd a történetet. Így pedig egy jó ideig abban a tévhitben tartja az olvasót, hogy a regény főhőse az apa (id. Forbáth Lajos), nem pedig a fia, a még meg sem született ifj. Forbáth Lajos (Lajoska). A regény cselekménye így a főhős életén kívülre is kiterjed: például a szöveg bemutatja a családtagok titkolt életeseményeit, és tudósít történelmi és politikai eseményekről is.

A regények időszerkezete részben lineáris: néha az író megszakítja a leírást előre-, vagy hátrautalásokkal. Térszerkezetük egypólusú, Beregszász (vagy ahogy a regényben szerepel: Porogjász) képezi mindkét regény központi helyszínét. A cselekmény teljes egésze ehhez a helyszínhez köthető, csupán apró kimozdulások figyelhetőek meg. Például az *Álompákás*zban egy-egy fejezet erejéig megjelenik helyszínként Petrova⁸ és Budapest, igaz, előbbi csak közvetve (az egyik szolgáló visszaemlékezésén keresztül). A *Két világ határán* című kötetben már részletesebben megjelenik Budapest, illetve az orosz front, ahol a főhős huszár önkéntesként szolgál, de még mindig Beregszász képezi a regény központi terét.

A szerző a regényekben névváltoztatásokkal él, viszont nem csak egyszerűen megváltoztatja a neveket, hanem mintegy játszik is velük. Erre azért fontos kitérni, mert a szereplőket valós személyekről mintázza. Részleges névváltoztatást alkalmaz: a központi szereplők nevét megváltoztatja, de azokét, akik csak közvetve jelennek meg a műben, változatlanul hagyja. Így például a főhős nevét Pálóczi Horváth Lajosról maróti Forbáth Lajosra változtatja, de Tisza István miniszterelnök vagy a vidékhez szorosan kötődő Korjátovics Tódor fejedelem nevét változatlanul közli. Ugyanezt az elvet követi az író a helységnevek esetében is: a regényekben központi helyként szereplő Beregszászt Porogjászra változtatja, a hozzá kapcsolódó Bereg megyét Porog⁹ megyére, de a

8 Ruszin község a történeli Máramarosban

9 Pápai Páriz Ferenc egyházi író „Dictionariumlatino-hungaricum”-ában azt állítja, hogy már jóval a magyarok bejövetele előtt itt római telep létezett, amelyet Peregiumnak hívtak. Pálóczi talán olvasott erről, és így a Porog elnevezés utalhat erre az elképzelésre.

környező falvakat, közvetett helyszíneket (Kígyós, Nagyberég, Muzsaly, Ungvár, Máramaros megye) a valódi nevükön nevezi meg. Porogjász utcáinak, illetve patinás épületeinek nevét is hűen közli, de például a várost átszelő kis folyót Vérkeről Égresnek nevezte át.

A fikció és valóság Pálóczi Horváth Lajos regényeiben

Benda Kálmán szerint: „Pálóczi Horváth Lajos regényes visszaemlékezéseinek irodalmi értékei mellett igazi jelentősége abban áll, hogy segít a század elejének vidéki dzsentri társadalmáról egy, az eddiginél realisabb, kiegyensúlyozottabb és árnyaltabb kép kialakításában.” (Benda 1993, 7. p.)

A regények az 1899 és 1919 közötti időt mutatják be. Az *Álompákász* tekintést ad a beregszászi és Beregszász környéki földbirtokos családok hétköznapjaiba, mulatásaiba, összejöveteleibe. Forbáth Lajoska gyermekkorának ábrázolásával a szerző szinte észrevétlenül csöpögtet a játékok világába olyan aktuálpolitikai kérdéseket, mint a cigányság, zsidóság, ruszinság kérdése, a negatív sztereotípiák ábrázolása. Például a *Cigánykaland* című fejezet végén a főhős édesanyja, amikor megtudja, hogy éhes gyermekét megszojtatta egy cigányasszony, így reagál: „*Forbáthné ijedten magához szorította Lajoskát, elrémülve, hogy a gyerek a tejjel valami fertőzést, a kóborló romantika, a bohém könnyelműség fertőzetét szívta magába*”. (Pálóczi Horváth 1986, 142. p.) Emellett a zsidók vagy a magyaroktól nyelvükben is különböző ruszinok mint kívülálló, idegen réteggel szembeni ellenszenv is megjelenik a regényben, méghozzá oly módon, hogy a súlyos és eltúlzott sztereotípiákat a gyerekek világán keresztül mutatja be az író látszólag mérsékeltebb formában (a gyerek cselekedetei csak egyfajta játékot tükröznek). Viszont azzal, hogy a szerző a gyermeki világ naivitásába helyezi ezeket a súlyos kérdéseket, igazából megvilágítja az „idegengyűlölet” kegyetlen képét:

„*Havrincz, a verhovinc, afféle kocsis inas [...] Mikor nincsen dolga, leül a pokróccal letakart kisebbik faágyra, lábát lógatja, és napraforgómagot rágcsál, vagy imádkozik. Ilyenkor kezdik el ők ketten Havrincz ugratását, bosszantását.*

- *Havrinczu – húzza Lemák –, ugyi neked birkanyíró ollóval vágják le a hajadat?*
- *Azal hat. Is neked mivel vágta tiedet?*

Szegény Havrincz nem tud visszavágni, s a magyart még csak törve beszél. Ezért visszacsípés helyett mindent megismétel, és mindent visszakérdez. Úgy gondolja, evvel lefózi Lemákot. [...]

Ha már megunják a szóbeli ugratást, vadabb bosszantásokat eszelnek ki. Egyszer csalánt raktak a háziszóttos vászon alá, amelyen Havrincz alszik. Máskor meg felkötöttek egy vízzel tele cserépedényt az ágya fölé egy szegre, zsinórral, s a zsinór végét kiveztették az istálló ablakán. Mikor Havrincz, munkája végeztével, ráült az ágyára, kívülről meghúzták a zsinórt, a korszó oldalra fordult, s a víz ráömlött szegény kis lovász fejére. A fiú ijedten leugrott az ágyról. Erre ők berohantak az istállóba, és kórusban üvöltöttek.

- *Havrincz, Havrincz, ázott fejjű verhovinc!*

Szegény Havrincz most az egyszer kizökkent havasi közönyéből.

– *Maguk mir mindig bantanak ingem, mikor in magukat sose nem bantum?!.. – Szavai ziháló zokogásba fülnek.*” (Pálóczi Horváth 1986, 213–214. p.)

Vagy: „Lajoska bosszankodva figyelte Címent Ármint.¹⁰ Nagyon begyiben volt ez a fiú: bosszantotta az idegenszerűsége, a másfajtájúsága. Minden olyan más volt rajta: a haja, az orra, a sápadt arcbőre és vérszegénységtől természetellenesen megduzzadt ajka. Olyasféle érzésekkel nézegette a Címent fiút, mint a verebek a nagy ritkán felbukkanó albínókat: azok egyszerűen kiverik maguk közül, és kész.” (Pálóczi Horváth 1986, 306. p.)

A szerző minden esetben, amikor arra tesz kísérletet, hogy ezt a gyűlölködő magatartást leírja és bemutassa, a saját humánus álláspontját is nyilvánvalóvá teszi: a fellobbanó konfliktus végére a gyűlölt másság az emberi lét egyformaságában oldódik fel.

Pálóczi Horváth Lajos nagy érdemének tartják, (Benda 1986, 6. p.) hogy bár saját társadalmi csoportját ábrázolta, azt minden elfogultság nélkül tette. Megmutatta a vidéki nemesség erényeit, és ugyanakkor hibáit is. Ez az objektivitás valószínűleg az időbeli távlatnak köszönhető, annak, hogy regényét évtizedekkel Magyarországra való áttelepülése után írta. Épp ezért sikerült a vidéki dzsentrik életét újszerű módon ábrázolnia, hisz egyszerre mutatta be őket belülről és ugyanakkor objektíven. Így prózájában fontos szerep jut a nemesség súlyos önpusztító eladósodásának, az okok kitérgetésének: a folyamatos hitelek igénybevétele, a rossz gazdálkodás az anyagi javakkal, földbirtokokkal stb.

Az *Álompákász* című regény a világháború kitörésével ér véget, és az írás jól érezhetően ennek a háborúnak a váratlanságát azzal, hogy a hírnök mint hívatlan vendég toppan be a szüreti összejövetelre:

„Egyszer csak kocsizörgés hallatszik. Egy fiáker megáll a borházhoz vezető úton, a sötétben. A zene elhallgat, és most hallani lehet, hogy a kocsi körül izgatott szóváltás indul meg, amelybe belehasít egy nő sikoltás, zokogásban folytatódva. [...]”

– Kezicsókolom kitört a háború! Már ki is ragasztották a plakátokat az átajjános mozgósításról. Nagy tüntetések vannak a városba’, hemzseg az utcán a sok nép!” (Pálóczi Horváth 1986, 435. p.)

A regény utolsó sorai jól tükrözik, hogy a háború milyen felfoghatatlan, érthetetlen eseményként jelentkezett. A hősök egy rövid időre megrémülnek a hírtől, de ez a rémület inkább a fogalmat körülvevő rejtélyes jelentés felé irányul, mert a háború valódi szörnyűségeit eddigi életük során még nem tapasztalták meg. Épp ezért a regény utolsó soraiban domináns szerep nem a háború kitörésének, hanem egy botrányos lánykérésnek jut, és csak a narrátor által kimondott, vészjósló első sorszámnevén által kerül a háború fogalma központi pozícióba a szövegben:

„Ekkor lépett be a szobába Gálszécsy Ferenc. Azt se tudta, mihez kapjon ebben a zűrzavaros, háborús világban. Éktelen dühbe gurult hát, mikor megpillantotta az ablakon befelé szónokoló fiatalembert.

– Haszontalan kölyök, éppen jókor jut eszedbe botrányokat csinálni!

– Ferenc bácsi! – kiáltotta Béla. – Bebi-bibi-bizonyítottam a bá-bá-bátorságomat, ezért most ünnepélyesen megkérem Ma-ma-ma-ma-Magdi lányának a ke-ke-ke-kezét!

– Maj adok én neked leánykérést, ebadta csibészle! – Azzal nyakánál fogva berántotta Bundzit a szobába, istenesen megrázta, jól hátba verdeste, és kiteszkolta a folyosóra.

10 Az osztály zsidó tanulója

Ilyen és ehhez hasonló dolgok történtek Porogjászon akkor, amikor kitört az első világháború.” (Pálóczi Horváth 1986, 439. p.)

A másik mű, a *Két világ határán* című regény az első világháború ideje alatt játszódik, és sajátos módon fonódik benne össze egy gimnazista fiú mindennapjainak, hőbortjainak, szerelmi történeteinek leírása a háború különböző szakaszaival együtt járó közhangulat ábrázolásával a vidéki lakosság körében. A regény cselekménye a Galíciába tartó első katonavonat fogadásával indul, és a szerző bemutatja a háború első heteiben uralkodó lelkes, a győzelmet biztosra vevő közhangulatot:

„Mikor az első – már tudniillik az ő számára első – menetszázad felvirágzott mozdonyal, szilaj énekszóval bepöfögött a petrovai állomásra, vadul feldobogott a szíve az izgalomtól s a büszkeségtől: itt a történelem a szeme előtt, s lám a magyar katonák dalolva mennek a csatába!

A hazafias boroktól és honleányi csókoktól megmámorosodott, felbokrétázott fiatal magyar bakák veszettül énekeltek, hetykélkedtek, csókokat dobáltak a tiszteletükre kivonult magyarruhás lányok felé, s vígan kapkodták a virágot meg a cigarettát.” (Pálóczi Horváth 1993, 10. p.)

Majd ezzel ellentétbe állítva bemutatja a kisvárosi társadalom háború által felzaklatott és megváltozott életét. Sorra veszi a terület fontos történelmi eseményeit és ezeknek hatását az egyén, illetve egy szűkebb társadalmi réteg életére, mindennapjaira. Így a regényben ábrázolja az orosz betörés okozta rémültséget, menekülést, majd visszaköltözést; a Tanácsköztársaság kikiáltása után a nemesség rettegését a kommunista rendszertől, a román hadsereg betörését, majd a „cseh” hadsereg általi „felszabadítást”. (Fedinec 2002, 9–17. p.)

A fiatal Forbáth Lajossal együtt pedig az olvasó láthatja az orosz fronton az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének szétesését, ami egyet jelentett a vereséggel. A regény cselekménye 1919-ben ér véget azzal, hogy Beregszász vezetői, előkelői ünnepélyes fogadtatásban részesítik, és nagy reményekkel várják Hennoque tábornokot, a csehszlovák hadsereg parancsnokát, aki a következő bejelentést teszi:

„– Most egy határozatot kell közölnöm Önökkel, amely egyeseket talán meg fog lepni – s azután megint papírról olvasta tovább. – Az antanthatalmak Párizs környékén tárgyaló békeelőkészítő szervei úgy döntöttek, hogy a Ruténföld, Ungvár, Munkács, Porogjász stb. városokkal együtt Csehszlovákiához csatoltatik...” (Pálóczi Horváth 1993, 322. p.)

A történelmi pontokat összeköti Pálóczi neoromantikus narratívája, mely egy ember, egy társadalmi csoport mindennapjain keresztül mutatja be s ezáltal teszi személyessé a történelem nagyobb eseményeit, kérdéseit. Ahogy az első kötet végén a világháború kitörésének hírére keresztülfonja az egyéni élettér személyessége, úgy a trianoni békeszerződés bejelentését is: Forbáth Lajos a bejelentésig arról ábrándozott, hogy meghódít egy francia lányt, Hennoque tábornok bejelentése után pedig „Lajos felsziszszent, arca eltorzult. Otthagyta a francia lányt...” (Pálóczi Horváth 1993, 322. p.)

A regény utolsó sorai már előrevetítik a trianoni döntést követő évek szembenállását, propagandáját az új hatalom ellen (Fedinec 2008, 42. p.) azzal, ahogy a város képviselői eléneklik a magyar himnuszt.

Pálóczi regényeiben szétválasztja és ugyanakkor összefonja a fikciót és a valóságot. Mivel regényét önéletrajzi regénynek szánta, így a fő hangsúly a valóság hű ábrázolá-

sára tevődik, ami kitűnően érvényre is jut a társadalmi történések ábrázolásában, ugyanakkor a személyes tér megjelenítésekor egyértelműen alkalmaz fiktív elemeket. A főhős születése előtti, illetve a kisgyerekkori évek bemutatásánál csak másodlagos információi lehettek, épp ezért a regény ezen részleteit időnként egyfajta misztikusság jellemzi:

„A cigánykaland sokáig és sok irányban érezte hatását Forbáth Lajoska életében. [...] A vásári, meg a cigánytanyai élmény felpiszkálta vágyait, de nem elégítette ki, hiszen éppen csak hogy belekóstolt a sok kóstolni-, szagolni-, látni-, hallani- és markolnivalóba. Azok a prűszkölő-horkoló lovak ott vágattak tovább is félig lehunyt szemei előtt, és csattogott-rázkódott alatta a szekér. Hallotta a cigánygyerekek kurjongatását, s fel-felkacagott álmában szilaj táncuk láttára.” (Pálóczi Horváth 1986, 143. p.)

Összegzés

Tanulmányomban a kárpátaljai magyar irodalom két alkotását vetettem vizsgálat alá. Nem kifejezetten narratológiai elemzésre törekedtem, hanem arra kívántam a regény részletei segítségével rávilágítani, hogy milyen módon fonódik össze a vizsgált prózában a valóság és fikció.

Pálóczi Horváth Lajos regényei a 20. század első évtizedeinek azon jelentős történeti, társadalompolitikai eseményeit jelenítik meg, melyek nagymértékben befolyásolták a mai Kárpátalja, sőt Magyarország jelenét. Épp ezért az értékük nem csupán az irodalom, a kisebbségi, regionális irodalom számára lehet releváns, hanem akár a társadalomtudományi, történettudományi diszciplínák számára is hasznos adalékul szolgálhatnak. Természetesen ezen tudományágak számára a művek relevanciája nem a megjelenített történelmi eseményekben rejlik, hanem bizonyos eseményekhez kapcsolódóan az emberi viszonyulás, a társadalmi közhangulat ábrázolásában. Pálóczi regényeiben ezek kitűnően körvonalazódnak, és így elmondható, hogy a művek mindenképp kiegészíthetik a korszak rekonstruálására vonatkozó munkákat.

Irodalom

- Ankersmit, Frank Rudolf 2000. Hat tézis a narrativista történetfilozófiáról. In *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, Kijarat Kiadó, 111–120. p.
- Barthes, Roland 1997. *S/Z*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Benda Kálmán 1993. Előszó. In Pálóczi Horváth Lajos: *Két világ határán.*, Hatodik Síp Alapítvány, 5–7. p.
- Bolonyai Gábor: Kommentárok Arisztotelész Poétika című művéhez. In *Arisztotelész: Poétika és más költészettani írások*. Budapest, Pannon Klett Könyvkiadó Kft., 1997, 118–131. p.
- Compagnon, Antoine 2006. A világ. In Antoine Compagnon: *Az elmélet démona*. Pozsony, Kalligram, 109–158. p.
- Fedinec Csilla 2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet, Liliium Aurum Könyvkiadó, 7–18. p.
- Fedinec Csilla 2008. A Cseh-szlovákiához került Kárpátalja. In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 40–43. p.

- Frye, Northrop 1998. Az ősz műhosza: a tragédia. In Northrop Frye: *A kritika anatómiája*. Budapest, Helikon Kiadó, 175–188. p.
- Kisantal Tamás 2004. Az irodalmi alkotás mint történelmi szöveg. *Tiszatáj*, 75–101. p.
- Lejeune, Philippe 2003. Az önéletírói paktum. In Z. Varga Zoltán: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. Budapest, L' Harmattan Kft., 17–46. p.
- Mészáros Márta 2012. Látszat és valóság, mimesis. In Mészáros Márta: *Adalékok a tradicionális tükör-értelmezések dekonstrukciójához*. 8–11. p.
- Ortutay Gyula 1981. *Magyar Néprajzi Lexikon 4*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pálóczi Horváth Lajos 1986. *Álompákász*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Pálóczi Horváth Lajos 1993. Két világ határán. Hatodik Síp Alapítvány.
- Ricoeur, Paul 1998. A szöveg világa és az olvasó világa. In Thomka Beáta: *Narratívák 2: Történet és fikció*. Budapest, Kijárat Kiadó, 9–42. p.
- Ricoeur, Paul 1999a. A hármas mimézis. In Paul Ricoeur: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó, 255–309. p.
- Ricoeur, Paul 1999b. Emlékezet – felejtés – történelem. In Thomka Beáta: *Narratívák 3: A kultúra narratívái*. Budapest, Kijárat Kiadó, 51–67. p.
- Szilasi László 2006. „Mintha”-változatok. A referencia-illúzió felkeltésének retorikai stratégiái a mai magyar prózában. *Bárka*, 6. sz. 79–98. p.
- Vitányi Iván 1986. Előszó. In Pálóczi Horváth Lajos: *Álompákász*. Budapest, Magvető Kiadó, 5–9. p.
- Wellek, René 2006. Az irodalom és társadalom. In René Wellek–Austin Warren: *Az irodalom elmélete*. Budapest, Osiris Kiadó, 94–110. p.
- White, Hayden 1997. A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás. In Hayden White: *A történelem terhe*. Budapest, Osiris–Gondolat, 68–102. p.

ADRIEN PAPP

FICTION AND REALITY IN THE WRITINGS OF LAJOS PÁLÓCZI HORVÁTH

In my research I examined two literary works from the Transcarpathian Hungarian literature. I did not aim at making a specific narratological analysis, but using details from the novels by Lajos Pálóczi Horváth, I wanted to highlight how reality and fiction intertwine in them. The novels reflect significant historical, socio-political events taking place in the first decade of the 20th century, which had a substantial impact on the present day Transcarpathia and even Hungary. That is why the value of these novels can be relevant not only from the point of view of literature as such, or the literature of minorities, or the literature of the region, but they also serve as a useful input for the social sciences and the history of science as well. Of course, the relevance of the novels for these disciplines lies not in the presented historical events, but in the presentation of certain events with respect to human attitudes and in the social representation of public opinion. All of these qualities are perfectly outlined in the novels of Pálóczi, and so we can say that they definitely complement works related to the reconstruction of the era.